

IRODALOMTÖRTÉNETI DOLGOZATOK

(196)

BATA IMRE

A MEGÉRTÉSBŐL KIFEJLŐ
BÍRÁLAT PÉLDÁI

1992.

SZEGED

1992.

A MEGÉRTÉSBŐL KIFEJLŐ BÍRÁLAT PÉLDÁI

A Németh László-recepcióhoz

1.

Egy szorosan egybetartozó generáció Németh Lászlót illető írásaival vetek számat az alábbiakban. Valamennyi megkövetni, vagy méltatni kívánja Németh Lászlót, ami önmagában nem volna érdekes, hogyha nem ebből a megértésből—méltatásból bontakoznék ki az az autentikus kritika is, amelynek értékét nem lehet eléggé hangsúlyozni, olyan viszonyok közt, midőn Németh Lászlót vagy méltatni, vagy ostromozni szokás.

Bibó István, Erdei Ferenc, Kovács Imre és Szabó Zoltán írásairól lesz szó, s köztük egyetlen, az Erdeié csak, amely inkább lamentáció, mint megértés és a megértésből kinövő kritika volna. Az ő szélsőbaloldalisága az ösztönzője a lamentációnak, de a bizonyos mértékű felületességnek is. Megnyilvánulása éppen ezért beszédes.

Kovács Imrének oka volt megkövetni, hiszen ő egyenesen ellenforradalmárnak minősítette negyvenötben Németh Lászlót, de mentségére szolgál, hogy meggyőződésből minősített így. Még szerencse, hogy negyvenháromban, Szárszón nem mondhatta el beszédét, mert akkor, mint vallja, még több oka lett volna a megkövetést illetően.

Szabó Zoltán egyetlen mondatért gyűrközik neki, hogy nagyíven haladva szembeüljön a Németh-művel. Nagy ember volt, állítja később, miután visszajut hozzá Németh hatvanas évek végén tett kijelentése: „Szabó Zoltán nem szeret engem.”

Bibó Istvánnak semmi oka nem volt a lamentációra, de megkövetnie sem kellett Németh Lászlót, mert ha gondolatvilága túl is tette magát Németh egyik-másik eszméjén, ítélete a megértésből bontakozik ki.

Fontos azonban rögzíteni, hogy ez a társaság évtizeddel fiatalabb, mint Németh László, s évtizednyi idő — generációt különböztető idő! Miben fogalmazható meg ez a különbség? Németh László gondolkodását is ugyanazon nemzetnek a problematikája foglalkoztatta a harmincas—negyvenes években, mint a fiatalokét. De tagadhatatlan, hogy Németh szellemibb—utópikusabb távlatban foglalkozott ugyanazzal a nép-nemzeti tartalommal, míg a fiatalokat a nép gyakorlati sorsa foglalkoztatta.

Ami a nemzetfogalom közös tartalmán túl is összekapcsolta Némethet és a fiatalokat, az a legfontosabb közös szellemi előd, Szabó Dezső. De itt is látszik a különbség. A fiatalok könnyebben teszik túl magukat a Mesteren, mint Németh László, aki pedig hamarabb kezdi kritikusan látni őt. A fiatalok azzal intézik el a kérdést, hogy Szabó Dezső paraszttromantikus. Németh László a Szabó Dezső-i szellem egészét és magát a gondolkodásmódot érzékeli, a nemzet-elképzelést, amellyel kapcsolatban utóbb kritikus, de a lényeg szerint maradt Szabó Dezső gondolkodásával azonosnak, amennyiben a nemzeti szellemben vélte az ország minden gondját, s mint Szabó Dezső, Németh László is a harmadik oldalt — nem a harmadik utat! — kereste, sőt vélte megtalálni, mikor arra a kérdésre kereste a választ, hogy miként veszett el magyar a magyarban. Németh László-

nak Szabó Dezső gondolatvilága a magyar sorskérdések foglalata, a fiatalok Szabó Dezsőben a parasztkérdés felvetőjét becsülték. Ahogy Kovács Imre megfogalmazta volt: „Szabó Dezső glorifikált parasztja még nem igaz paraszt. Szabó Dezső írásából egységes parasztság lép az olvasó elé, és a belső osztálytagozódás, a parasztság életének nagy feszültségei ismeretlenek maradnak az olvasó előtt. Szabó Dezsőnek mégis nagy érdeme, hogy a parasztság felé terelte a magyar középosztály jobbainak érdeklődését, és irodalmi munkássága a legmélyebb nyomokat hagyta maga után az új magyar ifjúság lelkében.”

2.

Németh László 1971-ben lett hetven éves, s ez volt az alkalom arra, hogy Erdei Ferenc közreadja vallomások írását az Irodalomtörténet című szakfolyóirat első számában. Az írás személyességét hangsúlyozta, hogy Erdei az első találkozás emlékét elevenítette föl bevezetésképpen. A fiatalabb azzal is tiszteleg az idősebb előtt, hogy elismeri, Németh László az első pillanatban átlátott rajta, fölismerte őt, a lélek legbensőjéig látott. Ezzel Erdei Németh Lászlóban azt az érzékenységet és érzéket ünnepelte, amit a Németh-filológia kiritkai tehetségként már korán konstataált.

Erdei ezután nemcsak Némethet magát, de annak generációját is igen magasra teszi, midőn azt harmadik reformnemzedékként tiszteli. Pedig a kort, amelyben e generáció virágjában van, válságos és regresszív szellem terheli. E körben Németh László kimagaslik, de nehezen tudja elfogadtatni Erdei az értékelését, midőn a „szerep” fogalom magyarázatába bonyolódik. Az ember és szerep kölcsönösségéből Erdei kissé felületesen azt olvassa ki, hogy a szellem középeurópai sorsa a sok szerep vállalása. Németh László sokat emlegetett polihisztorsága azonban nem azonosítható sem az üdvösségüggyel, sem a szerep-fogalommal. Sok szerep közt egy az, ami a személyiségnek — alkatnak és jellemnek — üdvösségügye, ami pedig a polihisztorságot illeti, az a sajátos műveltség kérdése. Ezzel van összeköttetésben a sokműfajúság is, amit majd Szabó Zoltán képes jobban magyarázni.

Nem kevésbé felületes azonosítás a minőségnek és a kísérletnek a fogalmát egybekusálni. Németh László egyik központi eszméje, a minőség forradalma egyáltalán nem azonosítható a módszeri fogalommal, a kísérlettel. A kísérletező ember lehet, hogy a minőséget veszi célba, s ezen közben az átalakítás—átalakulás személyes üdvösségügye az individuumnak, s az így keletkezett állapot valóban a minőség forradalma is lehet, amiből azonban csak az következik, hogy az egyik tendenciával, a tömegek lázadásával szemben egy másik tendenciát lehet állítani, s ez a diametrálisan működő — és individuális — mozgás a minőség forradalma.

Hasonlóképp felületes Erdei azon állítása, hogy Németh László elkötelezte volna magát a „mi szocializmusunkhoz”. Igaz, hogy ötvenhat után, a konszolidáció kezdetén Németh László tudomásul veszi az adott realitásokat, de az életmű egésze nem erről a szocializmusról beszél. Ám mindösszesen mégis a Németh László mellett hitet tevő Erdeit olvastuk, akinek nyilvánvalóan nagy élménye volt a Németh-életmű. S hogyha mégis felületesnek ítéltük, azért tehettük, mert az írás a vallomás jegyében alakult, Németh László szellemében Erdei önnön igazolását keresi, jelenbeli önmagát egyezteteti Németh László gondolatvilágával és e gondolatvilág etikumával.

Kovács Imréről aztán nem lehet elmondani, hogy valaha is a kommunista eszmévilág híve lett volna. Erdeihez viszonyítva éppen ő a másik pólus, ahogy a népnemzeti Parasztpártban ez szemlélhető is lehetett. Mégis neki kell megkövetnie, mert negyvenötben számonkérte Németh Lászlón ennek visszavonulását. Nem vette észre, hogy Németh akkor nem is igen tehetett volna mást. Kovács Imre azt hányja szemére, hogy nem vállalja teljes elánnal az új világot. Kovács Imrét csak végletes — és őszinte — optimizmusa menti a vádaskodásban, meg az, hogy hamarosan maga is tapasztalhatja, mi történik vele, hogyha nem áll félre.

Az is megfontolandó azonban, hogy mikor és mily vonatkozásban születik meg Kovács Imre Németh Lászlót megkövető írása. 1959-ben jelent meg az Élet és Irodalomban Németh László emlékezetes *Pohárköszöntője*. Nem sokkal utóbb a nagy utazásról szóló drámával is megismerkedhetik a közönség. A kettő együtt sok volt a Németh-szekta tagjainak. Az időtt már-már megint árulónak tekintették egyesek Németh Lászlót. De most az emigráns Kovács Imre áll Németh mellé, s megköveti önnön negyvenötös cikke miatt. Az ötvenhatos tragédia után tehetett vajon mást Németh László? — kérdezi Kovács Imre. S megírja a *Találkozásaimat*. Ez is vallomásos jegyben kezdődik, mint Erdei írása. Szabadkozik, mondván: „mindig félszeg voltam vele szemben.” Hogyne, hiszen évtizednyi köztük a különbség, s már a *Tanún* is túl van Németh László, mikor Kovács Imre a *Néma forradalommal* fölűnik. Mégis benne van Németh László valamiképp Kovács Imre sorsa alakulásában. Az uradalmi kulcsár árváját Németh László atyja támogatja—tanítja, miként öccseit a Medve utcai polgáriban az iskolaorvos Németh László.

Személyes találkozásukat Kovács Imre kezdeményezte. 1935-öt írtak, Németh László a Magyar Rádió Ifjúsági programját szerkesztette, Kovács Imre ekkor állott elő írásos javaslatával. A középiskolás diákságot felhívással kívánta falukutatásra ösztönözni. Németh László az írásos javaslatot szívesen vette, más kérdés, hogy később drámába foglalta a falukutatás szatírját. Az is nyilvánvaló, hogy Kovács Imre nem igen tudott mit kezdeni Németh László gondolatvilágával. „... nem tudtam pontosan megérteni, s mindmáig homályos előttem a társadalomhoz és a problémákhoz való viszonya, nagyonis pontosan fogalmaz, de mindmáig nem tudom, hogy milyen sorsot szánt a magyarságnak, bár sokszor magasodott föléje vagy ereszkedett le létének mély húzásaiiba, mert annyiféleképpen magyarázta helyzetét, találgatta, jósolgatta jövőjét, anélkül, hogy tanításaiból időtálló program kibontakozott volna.”

Hogy Kovács Imre véleményének két arca van, az éppen Szárszóval kapcsolatosan derül ki. Utóbb azt írja: „Szárszó Németh László legszebb órája”. Előbb pedig éppen arról volt szó, hogy keményen vitatkozni akart Németh szárszói beszédével. Akkor gyakorlati érdek, politikai megfontolás vezette Kovács Imrét. Egy jövőre aspiráló politikának méreg Németh László pesszimizmusa, vélte egykorúan. Utóbb azonban nyilvánvaló lett előtte, Németh László szárszói beszéde erkölcsi kiállás, mindennek vállalása a múltból azzal szemben, ami a jövőben elkövetkezik. S már egyenesen harmadik álláspontként jelenik meg Kovács Imre azon ítélete, ahogy a kettős kötődésű Mircse Zoltán alakját minősíti, aki a szocializmusban lehetőségre ismert. „Németh László preparálásában azt az

ideális változatát — ti. a szocializmusnak! —, amely mindnyájunkat kísértésbe hozott, és sokan sajnáljuk, hogy örökké utópia marad, nem lehet belőle valóság.” A hetvenegyes Kovács Imre-írásban a megértés dominál: „Amikor kiegyezett a rendszerrel, mást már nem lehetett tenni.” Aztán, mintha maga is megsokallotta volna a megértést, így módosítja ítéletét: „Az író nagy szerencséje, hogy felette az ítéletet nem a kortársai mondják ki, hanem a történelem. Munkáikat megrostálja az idő, ami fennmarad, az voltak; egy mélyebb meghajlás, tétova gesztus mit sem számít.” Kovács Imre a rendszerváltozást már nem érthette meg.

Hogyha megéri, bizonyára módosul optikája, tehát ítélete is, de nem a lényegre illetően. Mert a lényeg a Németh László-i Utópia. Legfőnnebb azt írhatta volna le újra, bizonyos, hogy az idők nem kedveznek többé az Utópiának.

4.

Szabó Zoltán Németh László-portréja a legnagyobb horizontú, és a legbeszédesebb. Látja Németh alkatát, tehetsége természetét. Ő ismeri legkorábról és leginkább bensőségesen Némethet. 1935-ben együtt hajózhattak le Németh Lászlóval és Keresztúry Dezsővel a Dunán. Az idősebbek romániai felfedező útra indultak, a fiatalabbak — Szabó Zoltán és Boldizsár Iván — Gusti professzor látására, a szociográfia módszertani dolgainak tanulmányozására, Bukarestbe. A hajóút alkalmas volt arra, hogy a különös személyiséget Szabó Zoltán megismerhesse, még inkább az utazás következménye, a Magyarok Romániában című útinapló, amely Némethre a hazaárulás vádját hozta, de a szerző annyira saját elképzelése és tapasztalata körében mozgott, hogy vádak a legkevésbé érdekelték. Az sem foglalkoztatta, hogy a fiatalokat miért érdekli oly intenzitással csak a szociográfia. Akkor már Németh Lászlót mindennél jobban a „harmadik oldal” eszméje foglalkoztatta. Vagyis a Németország és Oroszország fölött egy nemzeteken túli belátás lehetősége érdekelt, s nem igen törődött a fiatalabbak practicizmusával, hogy azok szívesebben merültek el a szociológia rejtelmeibe a három millió magyar koldus érdekében.

Németh ugyancsak késve reagált a fiatalok ügyködésére, a *Pusztuló magyarok* című drámájában, de már harmincötben nyilvánvaló volt, hogy az egyik — Németh László — Platon jegyében a szellem körére emelte a közügyet, a másik — a szociográfáló fiatal — maradt a mindennap körén, hogy az ott talált problémákat fogalmazhassa meg gyakorlati érdekből. Szabó Zoltán ugyan ismeri — és sokra nézi — a Németh-regényt, a *Gyászt*, de azt is tudja, hogy amennyiben Kurátor Zsófi az író platonikus alakmása, akkor Zsófi faluja — platonikusan — az ország maga. És innen nézve már természetesen fordul a szó a nevezetes útirajzra. „Az író hősi pózban áll az ország előtt, kissé fölhevülten és keményen, mintha a saját szobra lenne ... s jobb keze vádolva repülne felénk, bal keze pedig tartaná mulasztásaink bizonyítékát, az útirajzot.”

Szabó Zoltán kritikai sugalmú jellemzése az alkatra mutat avatottan. Mintha belülről volna képes hőst látni és láttatni. De ennél is van bensőségesebb élménye Németh Lászlóról. Mikor lakható már a *Bűn* című regényben megjelenített Törökvész úti ház, Szabó Zoltán éppen a közeli Kapy utcában talál átmeneti szállást. Innen jár föl

Németh Lászlót látogatni egy egész nyáron át. Így aztán igazi otthon-közegben lehet Németh Lászlóval ismerkedni. És Szabó Zoltán érti a jellemfestés módját. Németh László akkor is dolgozik, hogyha ebédelnie kellene. Éppen ezért egy nagy tál száraz süteményből szemelget munka közben, ami ugyan egészségügyi szempontból — orvosról van szó! — nem épp mintaszerű, viszont tagadhatatlanul praktikus. Logikai úton jut el olyan ismeret-hez, mint az, hogy Vörösmarty a piaristák kedves költője. De már amikor „úgy gondolta, hogy a bethleni konszolidáció neveltje voltam, egy más nemzedék tagjaként: engem a pesti piaristák neveltek.” S ez bizonyára figyelemreméltó különbség volna, ha a bethleni konszolidációnak nem épp a lényegéhez tartozik, hogy jól tűrte az iskolát. Vagyis az iskola szabadsága akkor is szent volt, ha nem piaristák csinálják. A huszas években az iskolának erről a megbecsüléséről nem lehet nem tudnunk.

De aztán jön Szabó Zoltán vallomása: „...erősen megszerettem ezt a hozzáférhetetlen kötekezőt és hadakozót, örök örvényléseivel és egyéb hibaerényeivel együtt, kultúrástól, mindenestül, bár nem a tudása, hanem az esze és a kedélye miatt.” Majd eszébe jut egy negyvenötös alkalom, midőn Révai József arról faggatja, hogyan juthatott Némethnek eszébe egy ilyen metafora, hogy „mélymagyar”? Szabó Zoltán válasza akkor, „szerencsétlen a szó, lehet, de nem észjárás meghatározó. Németh az eszméit a jövőnek vetette föl. Elnevezésüket viszont a múltból, hagyományból kerítette elő. Fülbemászó szavakat keresett. S az a mélymagyar—higmagyar Szekfű kismagyar—nagymagyar ellentétpárja ellenében ellentétpárnak készült. Minőségi válasz akart lenni a mennyiségire.” Mire eszébe jut Szabó Zoltánnak az angol könyvtárosnő, aki 1968-ban Németh Lászlót Sajkódon felkereste. Szóba került köztük Szabó Zoltán neve, az angol hölgy kezdeményezi a szót, mire Németh László kijelenti: „Szabó Zoltán nem szeret engem.” Nagy ember — mondja erre Szabó Zoltán. Nagy, mert nem fél kijelenteni, hogy valaki — és nem is akárci — nem szereti őt. S a kijelentésből az is sejlik, hogy Németh László ezt a régi kapcsolatban is benne rejtőz distanciára mondja, amit mond. Itt a generációs különbség, itt a szakadék, amit áthidalni talán még az a kísérlet sem képes, ahogyan Szabó Zoltán próbálja meghatározni Németh László tehetségét.

Ahány nekirugaszkodás, annyi megkülönböztetés. Mégis ezen az úton juthatni legközelebb a rejtelemhez. Németh László a szellem nomádja. Érdekes meghatározás, kár, hogy az emlékezetes Ady-verset másként értelmezi, mint azt Németh László tette. Félreértés, midőn Szabó Zoltán e kontextusban így beszél: „S ebben az örök mozgásban, örök hódításban állandóan nyugtalan, hogy Hadurként a népét, vagyis képességeinek seregét, szerteszét szórja, s ez a diaszpóra-széthullás vagy -elaprózás is lehet és akkor történik, amikor a templomot, nagy műveinek pantheonját se építette fel.” A *szétszóródás előtt* című Ady-versre Németh hivatkozik ugyan, de úgy, mint gondolkozása sarkítételére, de sose jutott eszébe azt így önmagára és műveire vonatkoztatni. Ő csak arra gondolt, hogy im, itt egy nép, amelyik tartja az ószövevényi zsidósággal az atyafiságot, mert történelme azéval párhuzamos, mint a régi erdélyi prédikátor „írásban rőtta”; ott van e nép már a szétszóródás előtti pillanatban, pedig még a templomot sem építette föl! Ezért akar ő — Németh László — az új szellemi erők organizátora lenni, a templom építése érdekében kíván a középkori névtelen székesegyházépítők módjára templomépítő lenni. S ez így más, mint Szabó Zoltán a képet alkalmazza.

Mégis ez a pontatlan idéző lesz az, aki nagyon pontos, midőn Németh László szellemét tusakodónak nevezi. Aki pedig tusakodik, az két alanyt hordoz magában. Az egyik Szabó Zoltán szerint a „természetes ember”, a másik az „artificiális ember”. Az utóbbin értsük egyszerűen a társadalomcsinálta alanyt. „Szociális konvenciókból, irracionális konvenciókból és érdek szerinti balítéletekből tevődik össze, amelyeket az értelem kritikája levegőbe röpíthet ugyan, de mégis csak a korabeli társadalom támaszai s talpkövei. Az homme artificiel Németh Lászlónál környezetből, iskolából, ismeretből, sznobizmusból, társadalomból kívülről érkező becsvágyakból, nyomásokból tevődik össze, ezek hatásától meghatározva olyasmivé összegződhet benne, amit mondjuk az „íróság” kifejezéssel, ezzel az artificiális szóval lehetne jellemezni. Az író-képzet, ami ezekből a külső hatásokból tevődik össze, vagyis nem a saját lelkéből lelkedzett, hanem társadalmilag és a környezet felől és meghatározott, részben diákosan vagy tanárosan komformista.”

A Diderot-i alapon tipologizáló Szabó Zoltán, aki Némethben tusakodni az „homme naturel”-t és az „homme artificiele”-t véli, még a pályát is e tipológia alapján szakaszolja. Kilencszázharmincötig a pályát az homme naturel uralja. De ekkor a helyzet az ellenkezőjére vált. S ettől fogva harminc éven át az homme artificiele az úr. A természeti ember majd csak a pálya végén lesz urrá ismét a tusakodóban. Másként szólva, a nagy mű vágya harminc éven át öli Németh Lászlóban az homme naturel-t. A kísérletező embert! Az artificiális hajlam „irodalmi tipuslakásokba”, rendes tanulmányokba, nagy regényekbe, történeti és társadalmi drámákba költözteti azt a szellemet, amelyik pedig igazán a kísérletben volna otthon.

Ez a kísérletező ember eredeti módon és dinamikusan ott van a Tanú-számokban! Igen, Szabó Zoltán a kora harmincas évekbeli esszéíróként köszönti, mint homme naturel-t, a szépirot pedig artificiális embernek minősíti. Eredeti szerző igazán eredeti teljesítménye a Tanú. Vagyis Németh Lászlóban a tehetség izgatóbb, mint a szellem, s a szellem izgatóbb, mint összes műfajai. „Németh László önmagát kifejező műve: a Tanú. Az a négy és fél évfolyam...” A Tanú-években a tehetség az úr, a Mű: az eszköz. S minden igazán láthatóvá válnék, ha a Tanú „megjelennék egy Pleiade-kötetszerű könyvben... Egy ilyen kötet a tehetség egyedüliségét akkor fejezné ki, éreztetné, láttatná eleve, ha az, ami a Tanú-ban egymást követte az időben, a könyvben egymást követné az oldalakon, ugyanúgy: előző évfolyam után soronkövetkező évfolyam anyaga. Index, névmutató, jegyzetek persze elkerülhetetlenek...”

Ime, Szabó Zoltán jellemzése és értéktétele. Majdnem a teljes kép, s igencsak eredeti hierarchiája a sok műfajnak. Ennyiből az is megérthető, hogy miért mondta Németh László ama bizonyos angol hölgynek, hogy Szabó Zoltán nem szereti őt.

5.

Bibó István, a szelíd, a türelmes, „a dolgot őt magát” néző ember szívesen vallja be, hogy egykorúan akár Németh László tanítványa is lehetett volna. Negyvenöt előtt azonban személyesen csak egyszer találkozhatott a mesterrel. Természetesen Erdei Ferenc társaságában járt a Törökvész úti házban. Az akkori beszélgetés lényegét lelkiismeretesen jegyzi föl. Avval kezdődött ez a társalgás, hogy Németh László jelzi, most éppen szerb-

horvátul tanul, miután csehül már elég jól megtanult. A beszélgetés további része tette Bibó előtt nyilvánvalóvá, hogy milyen összefüggés van Németh Szekfűvel való vitája és középeurópai elgondolása között. „A kettő együtt éppen nem egy beszűkült magyar, hanem mind Kelet-, mind Nyugat-Európa felé szélesen kitekintő, a német–osztrák kapcsolatokra leszűkített szekfűi szemléletnél lényegesen tágabb perspektívát nyit meg.”

Bibót különben csak a Szekfű-kritika és a Kisebbségben vitája foglalkoztatja, nem az egész Németh-életmű. Egy hetvennyolcas frása lelkiismeretesen regisztrálja Németh Szekfűvel kapcsolatos kritikáját. A tisztelettel kezdetektől a heves ellenkezésig és tagadásig. S pillanatra sem titkolja, hogy akkor is, utóbb is ő — Bibó — ki mellett állott, és voksol végül is. Igazat ad ugyan azoknak, akik Németh Lászlót elmarasztalták negyvenes évek eleji Szekfű-kritikájáért, mert ez akkor nem volt taktikus, de — jegyzi meg Bibó — ezt ma már figyelmen kívül lehet hagyni, hiszen az egykori történeti helyzet már nem érvényes, aktuális viszont mindaz, amit Németh László a harmadik oldalról gondol. A hetvennyolcas tanulmányban olvashatjuk: „Németh László koncepciója ma is gondolatébresztő, mert történelmünknek a többi keleteurópai nép történelmével való együttes végig-gondolása — nem kizárólag a mi hibánkból — teljes szélességében máig nem történt meg.”

Szekfű „labanc” történet szemléletével szemben az ifjú Bibó teljes elánnal Németh gondolatvilága mellett van. S utóbb a rá jellemző naív tiszasággal és őszinteséggel vallja be, hogy ő a *Kisebbség*bennel egykorúan teljes mértékben egyetértett. „Azóta — teszi hozzá — évek alatt kialakult az az álláspontom, hogy minden, a zsidóságra mint kollektívumra irányuló kritika és a zsidóság kollektív megváltoztatására, megjavítására irányuló felszólítás eleve hibás, téves és helytelenítendő valami, mert minden, ami egyáltalán kollektív zsidó magatartásnak minősíthető, valamilyen formában a zsidóság történeti sorsának és a környezet iránta való magatartásának a függvénye.”

De a Márciusi Front kiáltványának megfogalmazásakor — írja az alkalomra emlékezve — egy olyan tézist javasolt, ami a német és zsidó asszimilációval volt kapcsolatos. „...az Erdeivel készített első fogalmazásban én — erősen Németh László-i hatás alatt — javasoltam egy pontot, amely a sváb és zsidó asszimiláció kérdését egyidejűleg érintette... Ezt a pontot utóbb az aláíróknak az ügyben határozó együttese kihagyta. Ez akkor engem nagyon bosszantott, úgy éreztem, a szöveg ezzel jellegtelenebbé vált. Ma kifejezetten örülök, hogy így történt, mert az egész Németh László-i elképzelés, amely 1939-ben, a hitlerizmus árnyékában a magyarországi zsidó és német félasszimilációt, mint egyformán káros és az országot bizonyos értelemben gyarmati sorba vivő jelenséget kezelte, mai szemmel nézve rendkívül abszurd tévút volt...”

Hogy az optika-váltás Bibónál mikor történt meg, azt abból lehet feltételelesen megállapítani, ahogyan Erdeinek és Némethnek a szárszói megnyilatkozását megítéli. Erdei előadását éppúgy bírálja, mint Németh vallomásos beszédét, mert e megnyilvánulások akadályozták meg az egység kialakulását negyvenháromban, Szárszón. Ahol egyesülés kívántatott volna, ott éppen a két megnyilvánulás révén lett elfogadott, hogy nem lehetséges az egység, hiszen a jövőt diametrálisan ellenkező két elképzelés szuggerálja.

Emlékezetes kilencszáznegyvennyolcas tanulmánya, az *Eltorzult magyar alkat, zsákutcs magyar történelem* is ennek az optikaváltásnak köszönheti létrejöttét. „Ahogyan

Németh László felteszi a kérdést, meg kell találnunk, hogy «hol veszett el a magyar a magyarban?» Amire a maga sommás válasza: "a magyar a magyarban valamiféle nem magyarnak a hatására veszett el." De ez a nem magyar nem okként lépett föl az ő gondolatmenetében, hanem okozatként. Az amnéziát ő is konstatálja, miként abban is egyezik Németh Lászlóval, hogy a tudatzavar a kiegyezés tájkán válik érzékelhetővé. Maga azonban négyszáz esztendősen idegen uralommal számol, midőn a zavarról gondolkodik. A jelenséget nem lehet a múlt század hatvanas éveire korlátozni, s nem elég csak az egykorú folyóiratokból azt kiolvasni. A jelenség komplexebb, maga a kiegyezés összetettebb.

Két félelemben merevedett erő egyezett ki hatvanhétben. S e kiegyezésnek a következménye, amit Bibó „fordított kiválasztásnak” nevez. Aminek mögötte a werbőczyánus kisnemesi tehetetlenség mutatkozik meg, ahogy a „nem is mindig meglévő parasztiromantika mögött megint csak a magyar úriembernek egy «tösgyökeres», fajmagyar változata tűnik elénk, mely a werbőczyánus kisnemesség ismerős uralmi igényeit és ingerült felsőbbrendűségi tudatát őrzi tovább.” Így lett a kiegyezés alapjának — a nagy hazugságnak — nyomán a „fordított kiválasztás” természetes következmény, s ilyen értelemben értékelhetők Németh László jelzői a hígságról és a mélységről. Németh ugyanis ezt a hazudozásra alapozott világot tipologizálja, s nem értékeli. Egyik se különb a másiktól, vagy éppen egyformán különb egyik is, másik is. Lehet, hogy a mélymagyar szenvedélyes lényeglátó, s így igazabb a hígmagyarnál, de nem igazibb. Harminckilencben azonban mindenki érték kategóriákként értette a típusokat.

Bibó a fordított kiválasztásból kiindulva a mély- és hígmagyart egyaránt ugyanazon negatívum következményeként ítéli meg: a nehezkesebb — a mélymagyar — mindig alulmarad és „szörnyeteg” lesz belőle; a könnyű, a hígmagyar, ki az érvényesülés szerint főnneleg, szélhámos. Hasonlóképp gondolja végig Bibó a féllasszimiláció problémáját is. Mi a felelős az asszimiláció megrekedéséért? Természetesen az állapot, melyben az asszimiláció megindul, aztán megakad. Sosem az asszimiláns, mindig a közeg és maga az asszimiláló közösség a felelős azért, hogyha az asszimiláció disszimilációba fordul át. A helyzetről van szó, a történelmi zsákutcáról, mikor a féllasszimiláció jelenségét tapasztalhatni.

Bibó István folyamatos önkorrekciónak formájában fejti ki Németh Lászlóval kapcsolatos kritikáját. Legyen ez a kritika akármilyen szigorú, mégis a legbarátságosabb, mert megértésből fejlődik elő. Mint akár a Kovács Imrée, vagy a Szabó Zoltáné. Egy olyan nemzedék kritikája ez, amelyikről Szekfű Gyula 1934-ben így ítélt: „olyan nemzedékváltásról van szó, amelyben a fiúk szemlélete csaknem minden ponton szembekerül az apák szemléletével...” Szabó Zoltán emlékeztet bennünket erre a szekfűi gondolatra, aki Bibó kapcsán a fiúk nemzedékéről így ír: Bibót születési éve „abba a nemzedékbe utalja, amelynek az Osztrák–Magyar Monarchia boldog és balga békeidejéről már nem voltak emlékei. Ezeket a korosztályokat a háború kitörése gyermekkorukban érte, a háborúvesztés, a monarchia széttobbanása, a Károlyi-forradalom, a proletárdiktatúra, a történelmi ország szétverése és az ellenforradalom: elemi iskolában. A húszas években, amikor a csonka országban a régi rend egészében helyreáll, még gimnazista...”

Világos beszéd! A nemzedék, amelynek jelei megemlékeznek Németh Lászlóról és eszméiről, valamint életművéről nem ugyanaz a generáció, mint Némethé. De Németh

László nemzedéke mégsem az apáké. „...az apák nacionalizmusa országterületben gondolkodik, a fiúk nemzeteszmejének a tartalma a nép lett.” Így van ezzel Németh László is, midőn Szabó Dezső nyomán föl akarja építeni azt a templomot, amit az elődök elmulasztottak fölépíteni. De abban meg Szabó Zoltánnak látszik igaza lenni, hogy amiben Németh László — és talán generációja is! — idealista, abban a fiatalabbak igencsak gyakorlatiasak. S innen ered az a distancia, amelynek révén Németh Lászlóval kapcsolatos ítéletük kialakul.

Felhasznált irodalom

- Bibó István összegyűjtött munkái. 1—2. Sajtó alá rend.: Kemény István és Sárközi Mátyás. Szöllősi Árpád előszavával és Szabó Zoltán bevezetőjével. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása. Bern, 1981. 639.
- Bibó István: Válogatott tanulmányok 1—3. Magvető, Bp. 1986. Vál., utószó: Huszár Tibor. Szerk., jegyz.: Vida István és Nagy Endre. A válogatásban és szerkesztésben közreműködött: Ifj. Bibó István.
- Huszár Tibor: Bibó István. Beszélgetések, politikai—életrajzi dokumentumok. — Magyar krónika. Kolonel Lap- és Könyvkiadó Kft. Bp. 1989. 372.
- Erdei Ferenc: Németh László hetven éves. = Irodalomtörténet. 1971. 1. 130—145.
- Kovács Imre: Népiség, radikalizmus, demokrácia. Publicisztikai írások. Sajtó alá rend.: Valuch Tibor. Gondolat — Nyilvánosság Klub — Századvég közös kiadása. Bp. 1992. /Ars Scribendi/.
- Szabó Zoltán: Ősök és társak. (A válogatásban közrem. és szöveggond.: Czigány Lóránt). Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása. Bern, 1984. 314.
- Szabó Zoltán: Hazugság nélkül. 1—3. Héttorony Könyvkiadó. Bp. 1941. 536; 486; 587.
- Szabó Zoltán Összegyűjtött munkái. Sorozatszerk. András Sándor, Gurgyák János, Kenedi János.

IMRE BATA

BEITRÄGE ZU DER LÁSZLÓ NÉMETH-REZEPTION

In der Abhandlung wird die László Németh-Rezeption der führenden Persönlichkeiten einer Generation dargestellt. Die erwähnten Verfasser wie István Bibó, Ferenc Erdei, Imre Kovács und Zoltán Szabó haben alle den seine Tätigkeit schon beendeten Schriftsteller László Németh ausführlich erfasst. Als Inspiration könnte bezeichnet werden, dass sie ihm sozusagen eine Genugtuung zu leisten versuchten. Entweder weil sie ihn früher verletzten oder weil sie betreffs des äusserst empfindlichen Schriftstellers Schuldbewusstheit hatten. In diesem Sinne hatten sie alle vier Verständnis für das Lebenswerk von Németh und ihre Kritik entwickelte sich aus diesem Verständnis. Solche Kritik ist für die Németh-Rezeption im allgemeinen gar nicht charakteristisch. Die kritischen Äusserungen der diesmal behandelten Verfasser sind eben deshalb von Bedeutung, weil sie die Möglichkeit einer objektiven Stellungnahme zeigen.